

KÖZÉP-EURÓPA 1500 KÖRÜL

Mitteleuropa um 1500

Reformáció: így nevezzük azt a római katolikus egyházból induló megújulási mozgalmat, amely 1517 és 1648 között különböző hitvallású felekezetek kialakulásához vezetett. A reformáció azonban nem egy egyedülálló esemény, ami csak Luther Márton fellépésével kezdődött. Sokkal inkább tekinthető a késő középkortól sorozatosan zajló vallási reformtörekvések folytatásának. Spanyolországban és Itáliában csakúgy, mint a szerzetesrendekben történtek már kísérletek a visszaélések megakadályozására és az egyház megújítására.

Luther egyik elődje a Csehország déli részén született Husz János / Jan Hus (kb. 1370–1415). Az oxfordi teológus, John Wycliff (kb. 1320–1384) hatására Hus egyedül az isteni parancsot, a Szentírást ismerte el az egyház tekintélyeként – annak egyedüli fejével, Krisztussal. A klérustól Krisztus radikális követését várta mind alázatosságban mind szegénységben. Ezzel egyértelműen a fennálló egyházi berendezkedés ellen fordult.

Luther Márton (1483–1546) elsősorban nem az egyház mint intézmény reformjára törekedett, hanem a kegyelemről szóló tanítás új, keresztyén értelmezésére, melyet a Biblia és az egyházatyák tanításaiból vezetett le. Az isteni kegyelem egyedül Istentől származik, nem lehet sem kiérdemelni, sem kikövetelni. Ezzel voltaképp a késő középkori „vallásos teljesítményalapú társadalom” túlbujánzása – a relikviakultusz, a zarándoklatok, a kegyes alapítványok és mindenekelőtt a búcsú – ellen emelt szót. Egyedül a Szentírás (sola scriptura) a keresztyén hit alapja, a pápa tekintélye és tévedhetetlensége megkérdőjelezhető. A Wittenbergből induló reformgondolatok elérték az iskolákat és az egyetemeket, és különös erővel hatottak a történelem és a népnyelv újraértelmezésére.

A reformáció évszázadokra meghatározta Európa társadalomtörténetét. Az 1555. évi augsburgi vallásbékében kimondták, hogy a német fejedelemségekben az uralkodó dönthet országa felekezeti hovatartozásáról (cuius regio, eius religio). Európa keleti területein azonban a különböző felekezetek egymásmellett élése lett tartósan uralkodó.

PROTESTÁNS ÁRAMLATOK A 16. SZÁZADBAN

Protestantische Strömungen im 16. Jahrhundert

A lutheri vagy wittenbergi reformáció mellett, mely 1530-ban az ágostai hitvallással (augsburgi hitvallás, latinul *confessio augustana*) még egy utolsó kísérletet tett a római egyházzal való egyezsége, hamarosan más tanok is kifomálódtak. Legjelentősebb lett a reformáció svájci irányzata, melynek első jeles képviselője Huldrych (Ulrich) Zwingli (1484–1531), majd Johannes Calvin (Kálvin János) (1509–1564) volt. Az 1566-ban kinyomtatott Helvét Hitvallást (Heidelbergi Káté), mely az Úrvacsora értelmezésében jelentősen eltér a lutheri tanoktól, széles körben követték Lengyelországban és Magyarországon, majd német területeken is a reformátusok.

A két nagy irányzat mellett számos kisebb csoport is kialakult: a Cseh Testvérek (*fratres legis Christi, unitas fratrum*) a huszita közösségek maradványaként még 1500 táján alakultak, de a 16. század közepén el kellett hagyniuk Csehországot, és Lengyelországba, majd onnan a német területekre húzódtak. A radikális reformáció hívei voltak a Hutteriták (Hábánok), akik elutasították a gyermekkeresztiséget, vagy a németalföldi reformátor, Menno Simons hívei, a mennoniták. A hutteritákat

hosszú ideig elfogadták Morvaországban, de aztán a 17. század elején Felső-Magyarországra, majd Erdélybe menekültek. A számos országban üldözötként élő mennoniták pedig Nyugat-Poroszországban telepedtek le. A reformáció gondolatvilágának továbbfejlesztőiként tekinthetünk az unitáriusokra (antitrinitáriusok), akik az Atya, Fiú és Szentlélek egységét elutasítják. Pfalzi és itáliai hatások alatt végül egyszerre tűnnek fel Lengyelországban (1565) és Erdélyben (1568).

Kelet-Közép-Európa 16. századi felekezeti térképe változatos. Cseh- és Morvaországban az evangélikus — de kelyheseknek is nevezett — rendek védik jogaikat, és egy ideig a Cseh Testvéreknek és az anabaptistáknak (korábban újrakeresztelők) is maradási biztositanak. Sziléziában egy ideig fennáll a lutheri rendek és a katolikus egyház együttélése. Az időlegesen kifejezetten toleráns lengyel nemesi köztársaságban katolikusok, lutheránusok, reformátusok, a fraternitas hívei, unitáriusok, a Rómát elismerő görögkatolikusok és az azt el nem ismerő ortodoxok, örmények és zsidók éltek együtt. A három részre szakadt Magyarországon más volt a helyzet: a Habsburg fennhatóság alatt álló országrészben, elsősorban a német városokban terjedt el a lutheri reformáció. A magyar nemesség a katolikus központi hatalom ellenében a kálvini reformációt követte. A török fennhatóságú területen az új elittel az iszlám is megjelent, de egyébként itt nem korlátozták a vallás gyakorlását, és a keresztyén alattvalók elsősorban protestáns hitvallást követtek. Erdélyben a lutheri evangélikusok, a reformátusok, az unitáriusok és a római katolikusok egyenjogúságát az 1568-as országgyűlés mondta ki, és a görög keleti egyházat is megtűrték. A vallási türelem egyetlen olyan példája Európában, melyet azóta sem érvénytelenítettek.

A REFORMÁCIÓ KISUGÁRZÁSA ÉS AZ ELLENREFORMÁCIÓ

Reformatorsche Ausstrahlung und Gegenreformation

A reformáció mindenütt jelentős és hosszú távú befolyással volt a népnyelv használatára, ott is, ahol később az ellenreformáció felülke-rekedett. A balti nyelvek, a szlovén vagy a román nyelv kodifikálása akárcsak a 16. században még jelentősen különböző változatokban élő német nyelv egységesülése is a reformációnak köszönhető. A Szentírás ismerete és hirdetése megfelelő képzettséget kívánt, ezért az evangélikus gyülekezetek létrejöttével gyakran együtt járt az iskolák alapítása, ami a művelt rétegek egyértelmű felemelkedésével járt együtt. A protestáns elitek azon igyekezete, hogy a keleti egyház környezetükben élő híveinek az evangélium megismerését hirdessék, többnyire csupán kezdeményezés maradt, azonban így is hatással volt ezen népcsoportok nyelvére és műveltségére.

A római katolikus egyház megújulásra kész része körülbelül a 16. század derekára alakította ki a reformált egyházakkal szembeni stratégiáját. A rekatolizáció vagy ellenreformáció lépéseit azonban többnyire politikai érdekek vezérelték. Míg a rendek az evangélikus egyházat – Cseh- és Morvaországban is – saját jogcímen védelmezték, addig a kisebb felekezetek, így a Cseh Testvérek vagy a habánok a Habsburg központi hatalom nyomása

elől menekülni kényszerültek. A jogfosztás Sziléziában is elérte a protestánsokat és tömeges elvándorlásra kényszerítette őket. Felső-Magyarországon (a mai Szlovákiában) és Erdélyben (a mai Romániában) a Habsburg generálisok módszerei már 1600 környékén, a törökellenes harcok idején, megidéztek a harminc éves háborút, mely aztán 1618 és 1648 között pusztító vallásháborúvá fajult. A háború után megváltozott Európa arculata – a politikai-felekezeti táborok ugyan végül békét kötöttek, Magyar-, Cseh- és Lengyelországban vagy Ausztriában azonban a katolikus uralkodók által vezetett radikális ellenreformáció messze a 18. században is folytatódott.

A kelet-európai megosztottság vezetett a népcsoportok és felekezetek sztereotipikus kapcsolódásához főleg ott, ahol sok népcsoport élt együtt: így a németek lutheránusnak, a magyarok reformátusnak, a csehek kelyheseknek számítottak, míg a lengyeleket a 17. századtól újra katolikusként tartották számon. Bár ez a szemlélet sokszor leegyszerűsítő és torzító, mégis a felekezeti hovatartozás a népcsoportok jellegzetességévé és hosszú távon identitásalkotóvá vált.

LENGYELORSZÁG ÉS LITVÁNIA

Polen-Litauen

A Lengyel-Litván Unióban az uralkodó eleinte küzdött a reformáció térhódítása ellen. Csupán a Porosz Hercegség területén – mely 1525 óta a lengyel korona alá tartozott – terjedhetett akadálytalanul a reformáció, azonban törekvéseit a királyi Poroszország német városaiban hosszú időn keresztül elnyomták vagy brutálisan elfojtották, így például 1526-ban Danzigban. Csak 1548-tól, II. Zsigmond Ágost király fellépésétől kezdődően kapott hatásvédelmet. 1555-ben kimondták a nemesség vallásszabadságát, és 1559-ben a királyi Poroszországban a lutheri reformáció elismert felekezet lett. A kálvini reformáció elsősorban Kis-Lengyelország és Litvánia területén hódított. 1573-ban az ún. Varsói Konföderáció idején minden felekezeti „elhajló” a római katolikusokkal azonos jogokat kapott. A Lengyel-Litván Unió a hitüldözöttek menedékhelyévé vált. A vallási türelem hosszú évtizedekre a királyság jelképévé vált.

1570-ben az ún. szandomierzi konszenzusban lutheránusok, kálvinisták és a Cseh Testvérek egy időre közös tetterőre leltek. Azonban már 1596-ban, a breszti unióban, amikor az ortodoxok nagy részét a római katolikus egyházba kényszerítették, újra felismerhetővé vált a római egyház dominanciája. A protestáns felekezetek megerősödését meggátolták a király és a nemesség változó vallási érdekei. A 17. századi háborúskodás után a református felekezet megszűnt, a lutheránusok megtizedelve ugyan, de sziléziai német hitüldözöttekkel gyarapodtak, a Cseh Testvérek pedig csehországi társaikkal. 1658-ban betiltották az unitárius egyházat. Az evangélikusok üldöztetése a templomépítések megtiltásában (1717), aztán 1724-ben a thorni vérfürdőben folytatódott, majd 1768-tól polgárháborúba torkollott.

1772-től a felosztott Lengyelországban változatosan alakult a reformáció: Poroszország-

ban a lutheri irányzat visszaszorításával a protestánsokat egy egyesült egyházba vonták, míg az állam és a római katolikus egyház állandó konfliktusban állt. A Habsburg fennhatóság alatt álló Galíciában és a Kongresszusi Lengyel Királyság területén az evangélikusok elenyésző kisebbséget alkottak, azonban mindenütt erősítette őket a bevándorlás.

A két világháború közötti időszakban létrejövő új lengyel államban mintegy fél millió protestáns élt, és ezek 90%-a német volt. 1944-től a németek menekülését, elűzését és kitelepítését követően sem szűnt meg a protestantizmus Lengyelországban, hanem a Lengyel Evangélikus Egyházban folytatódott. A lengyel Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyháznak egyházkerületei a Wrocław-i (Breslau), a Katowice-i, a Mazur-i, Cieszyn-i (Teschen), a Varsói továbbá az ország nyugati részét magába foglaló egyházkerület Sopot (Zoppot) központtal.

POROSZORSZÁG ÉS A BALTIKUM

Preußenland und Baltikum

A Balti-tenger partján a 16. század kezdetén több részre szakadt a Német Lovagrend birtoka: az egyik rész a Lovagrend nagymestere alá tartozott, aki a pápa vazallusa volt. Nyugaton a királyi Poroszország a lengyel korona alá tartozott. A harmadik rész a warmiai (Ermland-i) hercegérsek birtoka volt. A negyedik részt a Lovagrend livóniai birtoka alkotta. Albrecht von Brandenburg-Ansbach, porosz herceg, a lovagrend nagymestere alatt gyorsan terjedt a reformáció. Luther tanácsát követve Albrecht 1525-ben a Lovagrend birtokát szekularizált világi hercegségként kisajátítva a lengyel korona alá helyezte. Ebben az időben a wittenbergi reformáció már győzedelmeskedett és létrejött az első evangélikus államalakulat. Warmia kivételével Kelet-Poroszországban a lutheri felekezet tartósan meggyökerezett, és a német nyelv minden társadalmi rétegben megerősödött. Az 1544-ben alapított königsbergi (Kalinin-grad) egyetem Európa nagy hatású evangélikus központjává vált. Poroszország menedéket nyújtott számos evangélikus hitüldözőtnek.

Lengyelország többszöri felosztásával (1772, 1973, 1975) a régi hercegségi területhez további területek kerültek, így Warmia és Nyugat-Poroszország is a Királyi Poroszországhoz került. 1815-ben létrejött a Porosz Egyesült Egyház, mely a lutheránusokat és kálvinistákat egyesítette. A németek 1944 utáni menekülésével és elűzetésével jelentős részben megszűnt az evangélikus hagyomány a hajdani Poroszországban. Az egykori Kelet-Poroszország déli részén, Mazuriában, a döntően katolikus környezetben mára egy többségében lengyel nyelvű

felekezeti kisebbség maradt fenn. Kelet-Poroszország északi területein a szovjet idők alatt tiltották a vallás gyakorlását. 1991-től Kalinin-grad (Königsberg) környékén új evangélikus gyülekezeti élet indult elsősorban az ide költöző oroszországi németek kezdeményezésére.

A Német Lovagrend livóniai nagymestere nem tudta követni a porosz nagymester útját. A Baltikumban a reformációt a németnyelvű városok és rendek képviselték. Ehhez csatlakoztak lett és észti követők. Az utolsó nagymester 1561-ben a lengyel koronától megkapta Kurland-ot mint világi hercegséget és példászerű evangélikus egyházszervezetet vezetett be, mely a 20. századik fenn állt. Az egykori Livónia északi része (ma Észtországhoz tartozik) 1561-től svéd uralom alá került. Livónia középső része (ma Lettország és Észtország déli része) 1629-ben lett a svédeké, ahol törvényt vezetett be a lutheránus egyházat. A déli országrész (Lettgallen) Lengyel-Litvániában a rekatalizáció hatása alá került.

A balti népek számára a reformáció a népnyelv egységesítését és a nemzeti öntudat megerősítését jelentette – különösen is a livóniai észtek és lettek, és a porosz fennhatóság alatti litvánok számára. Az észti és lett állam megszületése, illetve az Első Világháborúban a balti-német elitek hatalmi pozíciójának megszűnése után létrejöttek az önálló evangélikus egyházszervezetek. 1939-ben ezekből az országokból a németek áttelepültek Németországba. A szovjet hatalom alatt az evangélikus egyházak nagyon meggyengültek és a hívek száma lecsökkent. Csak a „peresztrojka” – a Szovjetunió utolsó éveiben elindított gazdasági-társadalmi reformcsomag – tette lehetővé az egyházak megerősödését, és ezáltal ma a két állam legnagyobb felekezetét alkotják. Litvániában a lutheránusok és a kálvinisták kisebbségi egyházat alkotnak.

POMERÁNIA ÉS BRANDENBURG

Pommern und Brandenburg

Pomeránia 12–13. századi létrejötte óta a Német- római Birodalom része volt. A városok klérusa már 1520 körül Luther tanait követve hirdette az igét. A reformáció elfogadását azonban heves véleménykülönbségek kísérték, melyeket részben a céhek és a városatyák közti társadalmi különbségek okoztak. Ezek a nézeteltérések 1525-ben már a templomok és kolostorok rombolásához vezettek. Hogy úrrá legyenek a zavaros helyzeten, a fejedelmek 1534-ben országgyűlést hívtak össze, s ekkor Pomerániában jóváhagyták a reformáció követését. Pomeránia a szigorúan lutheri tanokat követő területekhez tartozott. A Harmincéves Háborút követően az ország ketté szakadt, és Elő-Pomerániát a svédekhez, míg Hátsó Pomerániát Brandenburghoz csatolták.

1945/46-ban, amikor a Hátsó Pomerániai országrész és Szczecin (Stettin) környékének német lakói elmenekültek, ill. kitelepítették őket, ezen a területen csak nagyon kevés evangélikus maradt, a templomok az újraalakuló katolikus gyülekezetek tulajdonába kerültek. Az egykori Elő-Pomeránia a szovjet megszállási övezetbe tartozott. Itt jött létre a pomerániai Evangélikus Egyház, Greifswaldal mint püspöki székhellyel. Pomeránia nevének használatát azonban a politikai nyelvhasználat megtiltotta, csak a rendszerváltás után került újra használatba. 2012 óta az Északnémet Evangélikus-Lutheránus Egyház része.

Brandenburg mint örgrófság már a 12. századtól szintén része volt a Német-római Birodalomnak. Neumark elnevezésű tájegységével messze túlnyúlt az Odera folyón, északról Pomeránia, délről Szilézia határolta. Bár Brandenburg népessége – Wittenberg közvetlen környezeteként – korán követte a reformált tanokat, az uralkodó választófejedelem, a püspöki kar és a tartományi egyetem a régi hit

ben maradt. Csak az 1535-ben bekövetkező hatalomváltás után támogatta Johann von Küstrin örgróf Neumark területén az egyház megújulását. A konzervatív, szigorúan lutheri irányzatot követő Brandenburgban hosszantartó feszültséget jelentett, hogy az uralkodó ház 1613-ban a kálvini tanokat kezdte követni. A lutheránusok és kálvinisták közti heves viszály egészen 1817-ig a porosz egységes egyház létrehozásáig és még azon túl is tartott. A neumarki evangélikus németek menekülése és kitelepítése után a protestantizmus kevés lengyel nyelvű gyülekezet kivételével eltűnt a régióból.

CSEH- ÉS MORVAORSZÁG

Böhmen und Mähren

Jan Hus / Husz János, prédikátor már 1400 körülén felszólalt az egyház túlkapásai ellen, és elítélte a bűcsúcédulák árusítását. Sok mindenre rámutatott, amit később Luther is elítélt. A hit és az egyház egyedüli fundamentuma a Szentírás – hirdette, és a keresztyén életre való visszatérésre buzdított. Tanait támogatták a kelyhesek (utraquisták), akik a két szín – kenyér és bor – alatti áldozást (sub utraque specie) vallották és követték. Luther tanai Cseh- és Morvaországban lassan terjedtek, mert a kelyhesek ebben csak Husz elveinek kiteljesedését látták. A lutheránusok így gyakran csatlakoztak a kelyhesekhez, akik még a 15. század végéből eredő jogi védelem alatt álltak. Csehország északi és nyugati peremén a szász szomszédságból adódóan megerősödött a wittenbergi reformáció. St. Joachims-
thal (Jáchymov) jelentős lutheránus központ volt.

Huszita gyökerű volt a Cseh Testvérek egyháza, akik elfordultak a háborúskodó huszitáktól, közösségeik és laikus prédikátoraik erőszakmentességet, szegénységet és szigorú egyházfegyelmet hirdettek. Már a 15. századtól üldözték őket és csak kegyes nemesek birtokain találtak menedéket.

A cseh és morva rendek saját védelmükre 1575-ben benyújtották a Confessio Bohemica-t, amit azonban a tartományi uralkodó egyértelműen nem hitelesített. Csak II. Rudolf 1609-ben kelt királyi levele engedélyezte válásuk szabad gyakorlását. 1620-ban a protestáns felek Prága mellett elvesztették a fehérhegyi csatát, II. Ferdinánd császár érvénytelennek nyilvánította jogaikat, és megindult az ellenreformáció. Az evangélikus cseh nemeséget elüldözték, katolikus németek ültek helyükbe, és radikálisan előretört a rekatolizáció. Csak II. József 1781. évi türelmi rendelete engedélyezte a nyilvános protestáns hitéletet.

A hutteriták (más néven Morva Testvérek vagy Habánok, korábban újrakeresztelők) csoportjai az 1520-as években Tirolban alakultak. Ósegyházi mintákat követve vagyonszociális közösségekben éltek és elítélték a magántulajdont. Hosszú ideig morva nemesek birtokain telepedhettek le, de aztán Felső-Magyarországra (ma Szlovákia) menekültek, majd 1620 táján Erdélyben (ma Románia) fogadták be őket.

SZILÉZIA

Schlesien

Sziléziában már 1526, a Habsburg fennhatóság előtt teret nyertek a reformáció tanai. Ebben az időben Szilézia számos rendi államra tagolódott és az 1200 óta tartó erőteljes német betelepedés hatására lényegében német nyelvű volt. A reformáció zászlóvivője az alsó-sziléziai II. Friedrich von Liegnitz herceg és a boroszlói (Wrocław, Breslau) városi tanács volt – itt már 1519-ben nyomtatásban jelentek meg Luther írásai –, Felső-Sziléziában pedig Georg von Brandenburg-Ansbach őrgróf. A boroszlói püspöki kar tolerálta a protestáns törekvéseket, és a katolikus intézményeket csak körülbelül a század közepétől helyezték át Nysa (Neiße) városába.

A Habsburg tartományi uralkodók, I. Ferdinánd és II. Miksa is megtűrték az evangélikus felekezetet, mivel a spiritualisták és szektások, mint mondjuk Kaspar von Schwenckfeld (1489–1561) még az élénk érdeklődés mellett is helyi jelentőségűek maradtak. A rekatolizációt a II. Rudolf császár által támogatott klérus kezdeményezte a 16. század végén, és egyre erősítette a rákövetkező században is. Így Felső-Szilézia és a Glatz-i grófság újra katolikus lett, és ezzel tartósan létre jött Szilézia felekezeti megosztottsága.

A vesztfáliai béke (1648) után a lutheránusok már csak két fejedelemségben és Boroszló (Wrocław, Breslau) városában gyakorolhatták vallásukat. Mindenki más a szomszédos evangélikus területek ún. határ- és menedéktelmaiba kényszerült. A sziléziai protestánsok ezen felül még három béketemplomot építhettek. A többi templomot elvették, a lutheránus papokat és tanítókat elűzték. Csak 1707-ben, az ún. Altranstädt-i Konvencióval, a svéd uralkodó támogatásával sikerült a Habsburg uralkodót arra kényszeríteni, hogy visszaszolgáltassa a lutheránusok templomait és kegyének jeléül további hat templomot építtethessenek. Kialakult a Sziléziára aztán jellemző vallási tolerancia.

II. Frigyes, porosz király 1740-es bevonulásával és az ország rész elfoglalásával megvalósult a vallásszabadság. Az Ausztriához tartozó Morva-Szilézia területén 1781-től II. József türelmi rendelete érvényesült.

A németek 1944 utáni menekülése és elűzetése az evangélikus gyülekezetek megszűnését eredményezte, azonban később számos lengyel településen alakult evangélikus-ágostai egyházközség. Sziléziában három egyházkerület van: Wrocław (Breslau), Katowice és Cieszyn (Teschen) központtal.

HITÜLDÖZÖTTEK, OROSZORSZÁGI NÉMETEK

Glaubensflüchtlinge, Russlanddeutsche

A 18. században az Európa nyugati felén fekvő területek felekezetileg egységesek voltak. Európa keleti felén a rekatolizáció ellenére felekezetileg vegyes területek alakultak ki. Brandenburg-Poroszország volt az első állam, amely felfedezte, hogy a hitüldözöttek befogadása pozitív lehetőségeket rejt magában. 1685-ben a potsdami türelmi rendelet alapján befogadták a Franciaországból menekülő hugenottákat. 1732-ben befogadták a Salzburgból menekülő protestánsokat, akik Kelet-Poroszországban telepedtek le. Szilézia 1740-es bekebelezésével Poroszországban újra elfogadott lett a katolicizmus. Amikor a Habsburg birodalom szembesült azzal, hogy alattvalói politikai ellenfeleihez vándorolnak, megkezdte saját területein belül az áttelepítéseket. Így például az Ausztria területén élő protestánsokat Erdélybe telepítette. Csak II. József 1781-es türelmi rendelete vetett véget a Habsburg területeken belüli felekezeti migrációnak. A Zillertal-i lutheránusok jogtalan kiutasítása, akik aztán Alsó-Sziléziában leltek új hazára, volt az utolsó nagyobb vallási migráció Közép-Európában. Az 1815-től Kelet-Közép-Európát lefedő három nagy birodalomban vallásszabadság volt, még ha

előnyt is jelentett az uralkodóházak felekezetéhez tartozni.

Nagyobb vallási eredetű népességmozgást jelentett az ún. oroszországi németek migrációja. 1763-ban Nagy Katalin cárnő nyugati telepéseket hívott Oroszországba, jogaik védelmét és kedvezményeket ígérve nekik. A német területekről túlnyomóan protestánsok érkeztek, olyanok, akik otthon kegyességi gyakorlatuk korlátozásától szenvedtek, így például az újrakeresztelőkhez sorolható mennoniták. A kezdeti nehézségek után megerősödtek a Volga mentén és egészen a 20. századig virágzó protestáns közösségeket alkottak. A Második Világháború alatt deportáció és üldöztetés verte szét a közösségeket, akik a veszélyek és az elnyomás dacára is mind a mai napig hűek maradtak vallásukhoz. Más protestáns csoportok, például eleinte az orosz vallási türelmet élvező hutteriták – de a mennoniták is – már a 19. század végétől elindultak az új világ felé, hogy az időközben kötelező katonai szolgálattól mentesülhessenek.

PROTESTANTIZMUS KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

Protestantismus in Ostmitteleuropa heute

A protestáns felekezetek a 20. század elején meghatározó szerepet játszottak Kelet-Közép-Európában. Két világháború, a határok átrendezése, a kényszermigráció és több egyházellenes diktatúra az ezredfordulóra alapjában megváltoztatta a helyzetet. A döntő lépést a Második Világháború és annak vége jelentette. 1939/40-ben a német nyelvű protestáns csoportokat a Baltikumból, Lengyelországból és Délkelet-Európából áttelepítették a hitleri Németországba. 1941-ben az oroszországi németeket a Szovjetunió belsejébe deportálták. A háború végén menekülés, kitelepítés, továbbá jogfosztás és internálás jutott osztályrészül a szovjet megszállás alatt élő németeknek, ami egyben sok helyen a protestantizmus elleni támadás is volt.

Sok helyütt, így Kelet-Poroszország északi részén, Besszarábiában az evangélikusok vagy teljesen eltűntek vagy csupán diaszpórákban, szórványban maradtak meg. A Szovjetunióban – a Baltikumban, a nagyvárosok evangélikus gyülekezeteiben, a deportált oroszországi németek körében – a protestáns hitvallásuk illegalitásba vonultak, templomaikat felszámolták. A nyugatra tolódott Lengyelországban – Pomerániában, Nyugat-Poroszországban, Kelet-Poroszország déli vidékén, Neumark területén vagy Alsó-Sziléziában – a templomokat az új katolikus lakosság vette használatba, míg néhány megmaradt a lengyel nyelvű lutheránusok kezén. Csehszlovákiában, ahol a keleti országrészben a protestánsok játszottak még valamennyi szerepet, nagyon erős volt az egyháztól való elfordulás. Magyarországon és Romániában – a lutheránusok és kálvinisták intézményei és társadalmi elfogadottsága – a hatalmi elnyomás ellenére legalább részben megmaradt.

Az 1989/91 közötti politikai rendszerváltás után a vallási közösségek és egyházak

Kelet-Közép-Európa országaiban újra konszolidálódtak. Lengyelországban az Evangélikus-Ágostai Egyház mellett önálló Református Egyház él. Észt- és Lettországból a lutheránus egyházak kisebbségi egyházként újraindulnak. Szlovákiában, Magyarországon és Romániában a protestáns hitvallású református és evangélikus egyház viszonylag magas társadalmi elismertséget szerzett. Kisebbségi protestáns egyházak élnek Csehországban, Ukrajnában, Fehér-Oroszországban, Oroszországban és a délszláv országokban is.